

Et par bemærkninger
i anledning af Arthur G. Hassøs afhandling
»Bispernes Fængsling og Herredagen
i København 1536«.

Af Astrid Friis.

Der er god grund til at være arkivar Hassø tak skyldig, fordi han i sin afhandling »Bispernes Fængsling og Herredagen i København 1536« har samlet og sammenstillet, hvad der foreligger af oplysninger til klarlæggelse af de dramatiske begivenheder, der indledede Reformationens gennemførelse i Danmark. Ligeledes er der god grund til at takke redaktionen af »Kirkehistoriske Samlinger«, fordi den saa generøst har stillet plads til raadighed til saa udførlige citater af ogsaa allerede trykte kilder. Hele det saaledes fremlagte materiale vil uden tvivl komme til at danne udgangspunkt for en frugtbar diskussion.

Ved denne sammenstilling af kilder bliver blandt andet den kontrast, der er mellem indkaldelsesbrevene til en almindelig herredag (15. oktober), der udsendtes umiddelbart efter kongens indtog i København 6. august, og bispernes fængsling allerede 12. august meget iøjnefaldende.

Jeg skal dog i denne forbindelse tillade mig at gøre opmærksom paa, at arkivar Hassø, naar han skriver, at der blev sendt direkte ordre om herredagens indkaldelse til »alle rigsraaderne, som var hjemme«, har overset, at listen i »tegninger«, som han her bygger paa, ikke indeholder rigshofmesteren Mogens Gjøs navn og for øvrigt heller ikke kansler Johan Friis¹. — Der foreligger dog den mulighed,

¹) Danske Mag. 3. R. V (1857), 319 f.; jfr. Kirkehist. Saml. 6. R. III (1941), 448 f., hvor Hassø i en fodnote gengiver listens navne.

at denne sidste først i dagene mellem 6. og 12. august er blevet optaget i rigsraadet¹.

Hvis man skulde forsøge at drage nogen slutning af udeladelsen af Mogens Gjøs navn — naar man ser bort fra muligheden af en forglemmelse — bliver den mest nærtliggende, at denne i saa høj grad har været virksom ved udstedelsen af ordren om herredagens indkaldelse, at det maatte synes overflødigt at udstede et indkaldelsesbrev til ham. Det samme kan gjælde for kansler Johan Friis. — Jeg skal tilføje, at hvis man fulgte arkivar Hassøs historiske metode, maatte man i et tilfælde som dette skrive, at herom kan intet andet siges, end at der saa vidt kilden udviser ikke er sendt Mogens Gjøe noget indkaldelsesbrev til herredagen, idet man afstod fra enhver tolkning heraf ud fra sit øvrige kendskab til Mogens Gjøs position og forhold.

Om indkaldelsesbrevenes datering skriver arkivar Hassø, at »tidspunktet for indkaldelsen af herredagen fremgaar ikke af den kopibog, hvori indkaldelsesordrene er indført, da dateringen ved denne tid sjældent er medindført; men efter brevenes plads i rækkefølgen af indførte skrivelser tager man næppe meget fejl i at henføre dem til tiden 6. august eller umiddelbart efter, med et spillerum for gætningen paa højst 3—4 dage.« I en tilhørende fodnote vender arkivar Hassø sig mod H. F. Rørdam, der uden videre har sat indkaldelsesbrevenes dato til 6. august — den dag kongens indtog i København fandt sted — fordi København er angivet som udstedelsessted, og en efterfølgende indførsel bærer netop denne dato. Hassø anfører derimod, »at man ikke tør hævde, at brevene i denne tegnelsesbog 1535—38 er indført strengt kronologisk — efter hele bogens karakter at dømme«.² Imidlertid er spørgsmaalet et langt mere kompliceret. Det er nemlig ikke rigtigt, naar arkivar Hassø i teksten kalder den paagældende tegnelsesbog for en

¹) Første gang man paatræffer Johan Friis' navn blandt rigsraadernes er i forpligtelsesbrevet af 12. august.

²) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 450.

kopibog. Nogle brevkopier er vel indførte heri, men tegnelsesbogen 1535—38 har dog, ifølge den af afdøde arkivar P. A. Heiberg til rigsarkivets registratur forfattede beskrivelse »ganske overvejende karakteren af at være ført som en memorial- og konceptbog (»tegnelsebog«) for breve, der »skal udfærdiges«.¹ Det kan tilføjes, at ligesom i den i *Frederik den Førstes Registranter* aftrykte tegnelsesbog for aarene 1531—32 er der mangfoldige steder ud for indførsler sat et kryds i marginen, og at der om dette kryds i den af Erslev og Møllerup forfattede indledning til *Frederik den Førstes Registranter* siges, at det »betegner, at brevet virkelig er blevet udfærdiget«.² Men medens krydset i den i *Frederik den Førstes Registranter* trykte tegnelsesbog er betegnet ved en stjerne, findes i den ikke alt for gode gengivelse af tegnelsesbogen 1535—38 i *Danske Magazin* overhovedet ingen angivelse heraf.

Heraf vil fremgaa, at dateringsspørgsmaalet afhænger af indførslernes karakter, idet brevkopier ikke nødvendigvis staar i kronologisk rækkefølge, medens man maa forudsætte en saadan, hvor det drejer sig om ordrer eller koncepter til breve, der endnu ikke er udstedte. Da den efter notaterne om indkaldelserne til herredagen følgende indførsel, der er dateret 6. august, trods sin udførlighed næppe kan bestemmes som en kopi, idet der er flere rettelser³, maa

¹) Rigsarkivets seddelregistratur over Danske Kancelli.

²) *Frederik den Førstes danske Registranter* udg. af Kr. Erslev og W. Møllerup (1879), VIII.

³) Det drejer sig om et forpligtelsesbrev, hvori Helsingørborgmesteren Sander Leiel og den københavnske borger Mattis Pancocken overfor admiralen Peder Skram paa kongens vegne siger god for en Danzigerborger, saaledes at denne kan faa et kvantum rug, som han har ombord paa et opbragt Deventerskib, frigivet. Indførslen er vel ikke afkrydset; men det er derimod den efterfølgende og hermed sammenhængende indførsel, der er memorial til en skrivelse om udleveringen til Danzigborgeren af hans rug, og for hvilken Peder Skram er anført som relator. Det maa videre bemærkes, at indførslen er overstreget, men hvad enten dette betyder, at forpligtelsesbrevet overhovedet ikke er blevet udstedt eller

man heraf drage den slutning, at ordren om indkaldelsesbrevene til oktoberherredagen alligevel ikke er nedskrevet i tegnelsebogen senere end 6. august. Men deraf kan man dog formentlig ikke slutte, at alle disse breve ogsaa er udfærdigede netop denne dag. Udfærdigelsen af et saa stort antal breve, som det her drejede sig om, kan vel have strakt sig over flere dage¹.

Et yderligere spørgsmaal rejser sig imidlertid, nemlig om alle brevene ogsaa virkelig er blevne udfærdigede. En gennemgang af notaterne herom i tegnelsebogen giver det meget interessante resultat, at afkrydsning i flere tilfælde mangler. Selv om man i almindelighed næppe paa grund af manglende afkrydsning kan drage den slutning, at det paa-gældende brev ikke er blevet udstedt, da forglemmelser og skødesløsheder er let tænkelige paa et punkt som dette², er det dog i dette tilfælde højst paafaldende, at afkrydsning mangler ved netop nogle af de gejstlige dignitarers navne, som faa dage senere forsvandt ud af det offentlige liv. Kan det være uberettiget deraf at drage den slutning, at de paa-gældende breve ikke er blevne udfærdigede?

Notaterne angaaende udsendelsen af personlige indkaldelsesbreve til rigsraaderne indledes med en liste over de

ogsaa, at man derved paa et senere tidspunkt har villet markere, at det var annulleret, er der ingen grund til at tvivle om, at indførslen er foretaget paa den angivne dato 6. august — at det her maa dreje sig om en koncept synes mig at fremgaa af de foretagne rettelser. Saaledes er Hol-lænder rettet til Deventer og en sætning tilskrevet neden under med vedføjet indføjelsetegn (RA.D.Kanc. Tegnelser over alle lande 1535—38, fol. 178; trykt Danske Mag. 3. R. V, 321 f.).

¹) Danske Mag. 3. R. V, 319—21.

²) Jeg skal blot nævne, at selv om f. eks. den sidste indførsel foran notaterne om indkaldelsen til herredagen — det drejer sig om udstedelsen af et pas til Amsterdam for en mand ved navn «Peter van Leorden» med Frants Trebau anført som relator — ikke er afkrydset, mener jeg ikke, at man derfor er berettiget til at drage den slutning, at dette brev ikke er blevet udfærdiget. Saaledes ogsaa i andre tilfælde; men det gælder dog for dette afsnit af tegnelsebogen, at afkrydsning er gennemført i meget vid udstrækning (RA.D.Kanc. Tegnelser over alle lande 1535—38, fol. 176).

skaanske raader. Men skønt »electus lundensis antiquus mesther Aake« (Aage Sparre) og »electus lundensis mesther Torbern« (Torbern Bille) heri er anførte først, mangler der dog afkrydsning udfor deres navne. Ogsaa i listen over de sjællandske raader mangler krydset udfor den først anførte: »Electus roschildensis« (Joachim Rønnow). Derimod er der heri sat kryds ud for Sorøabbeden. Listen over de fynske raader indledes med »electus ottoniensis« (Knud Gyldenstjerne), hvor afkrydsning ogsaa mangler. Derimod er der i listen over de jyske rigsraader sat kryds udfor alle de jyske bisper. Det vil sige foruden ud for Aarhusbispen Ove Bille ud for »episcopus burglanensis« (Stygge Krumpen), »episcopus wiibergensis« (Jørgen Friis) og »electus ripensis« (Oluf Munk). Der er yderligere at bemærke, at i de efterfølgende notater om breve, der skulde udsendes til alle lensmænd om at tilsige herredsfogeden og to bønder fra hvert herred at møde paa herredagen, er af de fem bisper, som nævnes i denne liste, kun kryds sat ud for Aarhusbispen, medens krydset mangler ud for Lunde-, Ribe-, Viborg- og Børglumbisperne¹. Det skal tilføjes, at kun i et eneste andet tilfælde mangler afkrydsning ud for notaterne om de breve, der skulde udsendes om herredagens indkaldelse. Det drejer sig om den sidst anførte by i listen over de skaanske, hallandske og blekingske købstæder: Sølvitsborg, der er indført allernederst paa en side paa meget knap plads². I dette tilfælde foreligger utvivlsomt en forglemmelse. Men det er mindre sandsynligt, at denne forklaring skulde være den rette, hvor det drejer sig om de manglende kryds ud for bispesnavnene. Det er i god overensstemmelse med den udvikling sagerne tog i den nærmest følgende tid, synes det mig, at opfatte disse uafkrydsede bispebreve, som ikke udstedte. Gør man en saadan opfattelse gældende, maa man videre deraf slutte, at bispernes fremtidige stilling har været under

¹) RA.D.Kanc. Tegnelser over alle lande 1535—38, fol. s. 176—78; Danske Mag. 3. R. V, 319—21. ²) RA.D.Kanc. Tegnelser over alle lande 1535—38 fol. 177; trykt Danske Mag. 3 R. V, 320.

overvejelse lige fra det tidspunkt, indtoget i København fandt sted, og at saadanne overvejelser har haft medvidere indenfor kancelliets vægge. Af disse har kansler Johan Friis, mester Friis, som han endnu ofte kaldtes, vel ikke været den ringeste.

Endelig kommer Christian III.s møde med de højeste officerer 11. august derved til at staa i ny belysning. Dets betydning reduceres.

Arkivar Hassø skriver til slut i sin afhandling om »Bispernes Fængsling og Herredagen i København 1536«, at han med fortsæt ikke har taget spørgsmaalet om »hvilke motiver kongen har haft til sit drastiske skridt mod bisperne« op til drøftelse, da det ikke er ham »ubekendt, at professor J. Oskar Andersen i længere tid har arbejdet med en afhandling om Kristian III.s opfattelse af sin stilling og sine opgaver som luthersk landsfyrste«.¹ Jeg tror at turde sige, at jeg med ikke mindre interesse end arkivar Hassø imødeser dette bidrag til oplysning af Christian III.s tidsalder fra dansk kirkehistories »great old man«; men det tør vel dog næppe ventes, at det først og fremmest er Reformationens politiske side, denne studie vil kaste lys over og derfor heller ikke over motiverne, der laa bag aktionen mod bisperne 12. august. Hvad denne aktion tilsigtede var jo ikke med et slag at indføre den evangeliske trosbekendelse i alle danske kirker — drøftelsen af hvorledes man skulde gaa frem paa dette punkt blev, som det oprindelig var bestemmelsen, udskudt til oktoberherredagen. Aktionen 12. august kan kun have haft til maal at bryde bispernes politiske og økonomiske magtstilling.

Det er mig ubekendt, hvor meget eller lidt professor J. Oskar Andersens nye skrift vil beskæftige sig med dette punkt. Men i hvert fald kan man allerede nu finde nogen oplysning herom i hans bispeartikler i dansk biografisk leksikon. Om Ove Bille, den katolske tros mest renlivede repræsentant i Danmark, skriver professor J. Oskar Ander-

¹) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 573.

sen saaledes, at skønt han med »grædende taarer« havde sluttet sig til valget af hertug Christian i Ry i 1534, derefter optraadte »med sædvanlig loyalitet«, og at han med største redbonhed bar de økonomiske byrder, som lagdes paa kirken til aflønning af tropperne. Og i direkte fortsættelse heraf: »Skønt Ove Bille var til stede i København efter byens overgivelse, lod Christian III ham heller ikke fængsle med de andre bisper, da han foretog sit statskup«. Heraf kan vel sluttes, at det er professor J. Oskar Andersens opfattelse, at det var Ove Billes loyalitet, hans beredvillighed til at yde sit offer paa fædrelandets alter, der forskaanede ham for 12. august at blive kastet i fængsel sammen med de andre i København værende bisper, ja som endda bevirkede, at han kaldtes op til mødet paa slottet 12. august¹; thi det kan jo ikke vel have været den kendsgerning, at han var ligesaa loyal mod den katolske tro, som mod konge og fædreland, der var skyld i, at han fik en saa vidt forskellig behandling fra de andre bisper, frem for alt fra den dog reformkatolske Joachim Rønnow. Om denne skriver professor J. Oskar Andersen med udgangspunkt i klageskriftet mod bisperne, at han efter Københavns overgivelse i juli 1536 nægtede kongen økonomisk hjælp til lejetroppernes aflønning, og at Christian III yderligere mente at have beviser for, at Rønnow direkte modarbejdede ham og førte forhandlinger mod ham med udlandet².

Skønt sognekirker, præster og degne i 1535 havde maattet yde halvdelen af deres indtægter til hjælp til lejetroppernes aflønning³ og klostrene i juni 1536 var blevet af-

¹) Professor J. Oskar Andersen skriver videre i sin artikel: Først da Ove Bille bestemt nægtede at ændre slotsloven for stiftets hovedfæstning Silkeborg, saaledes at slottet holdtes »til kongens og bispens haand« — allerede en stor imødekommenhed — fængsledes ogsaa han (Dansk Biogr. Leks. III (1934), 48). Arkivar Hassø har i sin afhandling i dette tidsskrift gjort en noget afvigende opfattelse gældende (se Kirkehist. Saml. 6. R. III, 487—94).

²) Dansk Biogr. Leks. XX (1941), 421.

³) Danske Mag. 3. R. V, 26 f.

krævet en stor hjælp¹, havde de, der i den danske kirke sad inde med de højeste embeder og største indtægter hidtil sluppet for at kontribuere til krigens omkostning. Sandsynligvis har forhandlinger, der kan have været ført herom strandet paa, at Joachim Rønnow har sat en for høj pris herfor². Og i alle tilfælde maa der umiddelbart efter indtoget i København have været ført forhandlinger om en hjælp fra bisperne, og Joachim Rønnows og nogle af hans kollegers stadigt afvisende holdning maa have gjort en latent krise akut, som følge af at spørgsmaalet om landsknægthærens besoldning og aftakning nu maatte have en løsning, og man ikke havde tilstrækkelige midler hertil. — Der synes saa dertil yderligere at være kommet den omstændighed, at kongen har faaet underretning om, at Rønnow direkte modarbejdede ham. Arkivar Hassø fremsætter den opfattelse, at disse oplysninger stammede fra Jørgen Kock³). Der foreligger naturligvis en mulighed for at dette kan have været tilfældet. — Under alle omstændigheder har aabenbart Rønnows og andre bispers holdning i dagene efter indtoget i København været en saadan, at kongen og hans nærmeste raadgivere maa have følt sig foranlediget til at tro, at de ikke frivilligt vilde lade sig pensionere; men at de for enhver pris vilde søge at bevare deres verdslige magtstilling. Samtidigt var det blevet uomgængeligt nødvendigt, at finde en udvej til at stille landsknægtøversterne tilfreds, hvad enten dette skete ved udbetaling af den forfaldne sold eller ved at stille fornøden sikkerhed for den.

Man har, efter at L. Daae i 1867 havde fremdraget den preussiske høvedsmand Johan Peins brev af 12. august 1536, lagt megen vægt paa det af ham skildrede møde den 11. au-

¹) Danske Mag. 3. R. V, 313 f.

²) Det heder i klageskriftet mod bisperne: »Menn nogen tiidt tillfornn ther handt var aff oss begerendis oc reedt eftter ther om till Helsingør, att vij wilde szellie hannom och hans anhengere erffueligenn alle herre closter vtj Sellandt« (H. F. Rørdam: Mon. Hist. Dan. 1. R. I (1873), 183).

³) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 500—506.

gust — som han selv havde deltaget i — mellem kong Christian, Johan og Melchior Rantzau og høvedsmænd, feltherrer og ritmestre. Men dog har Paludan-Müller, under sin omtale af det i »De første Konger af den oldenborgske Slægt«, ikke tolket de oplysninger, der gives heri saaledes, at selve aktionen mod bisperne blev besluttet i dette møde, idet han herom skriver, at kongen med dette møde sikrede sig de fremmede krigsfolks bistand, men at planen om biskoppernes fængsling først er lagt »med hans nærmeste raadgivere, de to Rantzauer, Johan og Melchior, vist ogsaa Mogens Gøje«¹. Om den paludan-müllerske opfattelse har arkivar Hassø nu i sin afhandling bemærket, »at der ingenlunde ud af admiralens rapport . . . kan udledes noget som helst om en raadslagning i to tempi«². Dette er fuldkomment rigtigt, men det kan ogsaa siges paa en anden maade: Nemlig at det fremgaar af Johan Peins brev, at denne først paa mødet den 11. august om eftermiddagen har faaet kendskab til den paatænkte aktion mod bisperne. Hvad der laa forud havde Pein intet kendskab til. Til bedømmelse af hvilken betydning, man skal tillægge mødet med officererne, kan der være anledning til at erindre om, at Christian III i sit brev til hertug Ernst af Braunschweig-Lüneburg den 13. august ikke omtaler dette møde, og det har maaske i virkeligheden kun haft til hensigt overfor de højeste officerer at tilkendegive en allerede tagen beslutning, der, foruden at sikre deres militære bistand, kan have haft til hensigt at virke beroligende paa landsknægtøverstene, fordi beslaglæggelsen af bispegodset maatte virke som en sikkerhed for, at de i hvert fald senere kunde faa deres udestaaende penge ind. Hvad jeg ovenfor har anført

¹) C. Paludan-Müller: De første Konger af den oldenborgske Slægt (1874), 622.

²) Det tilføjes dog, at »kendskab til kongen og hans kreds kan sandsynliggøre, at det er gaaet til paa denne maade; men det er og forbliver en formodning, som ikke kan dokumenteres« (Kirkehist. Saml. 6. R. III, 458 f.).

om manglende afkrydsning ved adskillige bispers navne i notaterne om indkaldelsesbrevene til herredagen, synes jo at tale for, at overvejelserne om bispernes fremtidige stilling har staaet paa i flere dage.

Jeg har selv i min periferiske behandling af dette spørgsmaal i min afhandling: Kansler Johan Friis' første aar lagt den opfattelse for dagen, at der dog under mødet med officererne har fundet nogen drøftelse sted¹. Den frafalder jeg saaledes nu. Men jeg maa i denne forbindelse gøre opmærksom paa, at arkivar Hassø har misforstaaet mig, naar han mener, at jeg har fremsat en bestemt formuleret mening om, at Mogens Gjøs har deltaget i netop mødet med officererne². Derom skriver jeg intet definitivt. Hvad jeg har ønsket at fremhæve med min ganske korte bemærkning om Mogens Gjøs er, at det er utænkeligt — i hvert fald for mig — at han ikke paa en eller anden maade skulde have deltaget i drøftelserne, der førte til bispernes fængsling, og at det blandt andet maa have været ham kongen sigter til, naar han i sit brev til hertug Ernst af Braunschweig-Lüneburg skriver, at det havde været under overvejelse ligeledes at fængsle de verdslige rigsraader (samptlich), fordi de var beslægtede med eller stod i venskabsforhold til bisperne; men at dette var blevet fraraadet af nogle af kongens »denischen vnd teutschen rethen« hos hvilke kongen »alweg traw vnd glauben befunden«³. Arkivar Hassø skriver, at man ligesaa godt kunde gætte paa Jørgen Kock, og at »rethen« ikke nødvendigvis behøver at betyde raader, men ligesaa godt kan betyde raadgivere⁴.

¹) Scandia VI (1933), 242.

²) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 497.

³) Citeret udførlig af Hassø i Kirkehist. Saml. 6. R. III, 497.

⁴) Det havde unægteligt syntes mig mere nærliggende, hvis man vilde nævne andre navne, i stedet at have anført Johan Friis'. Jeg skal yderligere gøre opmærksom paa, at Heise i sin afhandling om Utenhof foruden Mogens Gjøs og Johan Friis ogsaa nævner Ove Lunge, Erik Krummedige og Oluf Rosenkrantz (Hist. Tidsskr. 4. R. VI (1877—78), 240). Til belysning af Mogens Gjøs stilling i disse dage skal jeg anføre, at han

Man kan unægtelig føle sig foranlediget til at spørge om, hvem af disse to, der havde bevist Christian III størst troskab? Mogens Gjøre, der intet øjeblik havde vaklet, eller Jørgen Kock, der unægtelig ikke havde vist samme standhaftighed, men dog nu fik sig reddet over i sidste øjeblik. Den troskab, Mogens Gjøre, dansk adels første mand, havde vist Christian III, var, kan man vel sige med føje, større end den troskab, Christian III havde vist mod sig selv i sagen om den danske kongekrone. Naar Christian III ikke inden Grevefejdens udbrud var blevet indsat til dansk konge, skyldtes det jo hans vægring mod uden om rigsrådet at lade sig udraabe til konge, og ikke Mogens Gjøres betænkeligheder ved at gaa mod sine rigsrådsfæller. Og det tør vel formodes, at Mogens Gjøres forbitrelse over bispepartiets holdning paa herredagen 1533 paa ingen maade kan have været mindre end Christian III.s og de fremtrædende Holsteneres. Herredagen 1533 maa for Mogens Gjøre, Erik Banner og de, der stod paa deres side, have været en bitter kalk.

Om kongens møde med de øverste militærmyndigheder den 11. august skal jeg i øvrigt bemærke, at naar arkivar Hassø til min udtalelse om, at kongens øverste admiral Peder Skram maa have deltaget i mødet — fordi København ogsaa skulde afspærres fra søsiden — bemærker, at det ikke er »muligt paa grundlag af det bevarede kilde-materiale at følge Peder Skram paa hans færd i disse dage¹, er dette fejlagtigt. Den ene af de af arkivar Hassø anførte kilder er *Kancelliregistranter 1535—50*. Han citerer herfra en indførsel paa side 20. Det drejer sig om et brev udstedt i København 21. august 1536, for hvilket Peder Skram er anført som relator². Men havde arkivar Hassø slaaet om paa den foregaaende side (side 19), hvor der er

baade 12. og 13. august er anført som relator for breve (Danske Kancelliregistranter 1535—50 (1881—82), 19).

¹) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 460 n. 2.

²) Ibidem.

indført breve daterede: 27. juli, 1., 10., 11., 12., 13., 15. og 17. august, vilde han have set, at Peder Skram her er anført som relator for det fra den 11. august indførte brev¹. Peder Skrams tilstedeværelse i København netop paa dagen for mødet med de øverste militærmyndigheder er saaledes dermed konstateret². Det kan yderligere ved hjælp af de i danske magazin trykte tegnelser over alle lande til overmaal fastslaas, at Peder Skram netop i disse dage har været stærkt virksom i alle maritime sager. Af de indførsler i tegnelser, der vedrører Peder Skram, citerer arkivar Hassø kun en enkelt. Det drejer sig om et brev til tolderen i Helsingør om at lade en Bremerskipper sejle toldfrit gennem Sundet, for hvilket Peder Skram er angivet som relator. Arkivar Hassø skriver meget rigtigt herom, at dette brev antageligt er fra midten af august³. Men imidlertid findes nogle blade længere fremme i tegnelsebogen dog en indførsel af langt større betydning, naar man ønsker at fastslaa, om Peder Skram har været i København i dagene 11.—12. august. Det drejer sig om et forpligtelsesbrev udstedt paa København slot den 13. august, ifølge hvilket »Johann Holtappell och Hans Bilefeldt haffue paa ko. mats. wegnne forwißett och sagdt Peder Skram ammerall godt« for rigtigheden af Geert van Heecks udsagn om, at et skib, som nu laa opbragt i Landskrona, hvis skipper var Peter Friise hørte hjemme i Riga etc.⁴. Endelig findes der i den

¹) Danske Kancellireg. 1535—50, 19.

²) Arkivar Hassø skriver om relatorangivelserne, at Peder Skram godt kan have givet sin indstilling skriftligt (Kirkehist. Saml. 6. R. III, 460 n. 2). Men en saadan opfattelse, som han ikke nærmere begrundet, er i modstrid med de forklaringer, der hidtil er givet paa, hvad der skal forstaas ved relator. Se Secher i Meddelelser fra Gehejmeark. 1883—85 (1886), 68; Wm. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. aarhundrede (1903), 120 og Johan Hvidtfeldt i sin afhandling: Forordningen af 3. august 1523 (Hist. Tidsskr. 10. R. III (1934), 34—40).

³) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 460 n. 2.

⁴) Denne indførsel, der er den eneste fol. 184 a, er muligvis en kopiindførsel (RA.D.Kanc. Tegnelser over alle lande 1535—38, fol. 184); trykt Danske Mag. 3. R. VI, 31).

foregaaende i *Danske Magazin* tredie række, femte bind trykte del af tegnelser talrige vidnesbyrd om Peder Skrams virksomhed i dagene 6. til 11. august¹. Han findes indenfor dette tidsrum anført som relator ved syv indførsler, hvoraf de to sidste er notater til breve til borgmester, raad og menighed i Landskrona og byfogeden sammesteds, om hvorledes de skulde forholde sig overfor Theus Prytzs og skipper Tøger, som kongen havde indsat til høvedsmænd for de orlogsskibe, der var indlagt ved Landskrona². Af de øvrige indførsler, for hvilke Peder Skram er angivet som relator og andre dermed sammenhængende, kan man se, at han i disse dage har været travlt beskæftiget med frigivelsen af opbragte skibe og gods, samt hjemsendelse af svende stillet til skibsbemanding (forskellige klostres, bispen af Viborgs og lensmanden paa Næsbyhoved og Skodborg Klaus Daas svende³).

En hurtig likvidation af nu overflødigt blevne land- og stridskræfter var jo for øvrigt ganske utvivlsomt netop i dagene efter indtoget i København et af de mest paatrængende problemer. Som det fremgaar af den preussiske admiral Johan Peins berømte brev til sin herre, var ogsaa hans tid i disse dage optaget paa tilsvarende maade, idet han netop den 11. august var ved at ordne hjemsendelsen af nogle af de preussiske skibe, med hvilke hertug Albrecht havde støttet sin svoger, og sad i forhandling med baadsmændene om deres aflønning, da han blev indkaldt til officersmødet⁴.

Naar arkivar Hassø skriver, at »Johan Peins nærværelse

¹) Disse indførsler staar mellem den til 6. august daterede indførsel og koncepten til et livsbrev for en skipper paa to boder i København, der ganske vist her er udateret, men som senere er indført i kancelliregistranten med datoen 11. august. Her er der ligeledes anført relator, nemlig: Peder Skram (*Danske Mag.* 3. R. V, 322—325; *Kancellireg.* 1535—50, 19).

²) *Danske Mag.* 3. R. V, 325.

³) *Ibidem*, 322—24.

⁴) *Kirkehist. Saml.* 6. R. III, 57 n. 3.

maatte vel være nok saa paakrævet, naar det gjaldt om at sikre Københavns afspærring til vands med paalidelige kræfter d. v. s. i dette tilfælde hellere ved preussiske skibe end ved danske¹, kan man nok føle sig fristet til at spørge, hvilken grund der kunde være for kongen til at frygte for, at Peder Skram — inkarnationen af nordisk kraft og troskab — hvis det blev ham paalagt at afspærre København til vands, skulde svinge sin pligt? I den netop afsluttede Grevefejde havde han til overmaal bevist sin troskab mod Christian III og havde om nogen vovet sit liv for kongen. Det skyldtes jo ikke alene Johan Rantzaus feltherregeni, men ogsaa Peder Skrams energisk gennemførte aktioner til søs, naar de grevelige var blevne besejrede. Efter at belejringen af København var paabegyndt, havde netop han ydet hovedindsatsen ved at opsnappe forsyningskibe og standse tilførslen til København. Johan Peins indsats under disse aktioner er lidet mærkbar². Det maa vel ogsaa tolkes som et udslag af kongens taknemmelighed overfor Danmarks første store søhelt, naar han ved sin bortrejse fra Sjælland i begyndelsen af september maaned indsatte Peder Skram til lensmand paa hovedlenet Harritsborg (med fire herreder). Dette kronlen havde Joachim Rønnow indtil sin fængsling 12. august haft i pant af kronen. Selv om Peder Skrams overtagelse af Harritsborg ikke blev af lang varighed, da han allerede ved slutningen af den følgende herredag i stedet fik overdraget Helsingborg len, som man paa denne maade fik læmpet hans svigerfader Tyge Krabbe ud af — Joachim Rønnows tidligere foged genindsattes paa Harritsborg — maa det dog opfattes som en tillidspost, Peder Skram sættes paa i en vanskelig overgangstid³. Derimod var Johan Peins rolle i Danmarks historie omtrent udspillet med 12. august. Inden

¹) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 466, 475 f.

²) Se min artikel om Peder Skram i Dansk Biogr. Leks. XXII (1942) 188—94.

³) Ibidem; jfr. Erslev: Len og Lensmænd, 19 f.

udgangen af august maaned synes han at være sejlet tilbage til Preussen med de sidste preussiske skibe¹. Han var dog som hertug Albrechts udsending atter i København under oktoberherredagen og sendtes ogsaa en enkelt gang senere til Danmark i dennes ærinde, og han vedblev for livstid at oppebære aarspenge af den danske stat².

At det ogsaa var udvalgte folk, paa hvis troskab kongen og hans raadgivere fuldt kunde stole, der sættes til sammen med fremmede høvedsmænd at fængsle bisperne ude i landet og beslaglægge bispegodset, synes en gennemgang af disses data at vise. Mindst iøjnefaldende er det med hensyn til de to skaanske adelsmænd, Lauge Brahe og Jep Tordsen Sparre, der tilligemed ritmester Busso von Veltheim og Wladislaw Wobitzer fik befaling til at beslaglægge Lunde stifts gods³. Begge var hofsinder og Jep Tordsen Sparre havde efter den skaanske adels overgang til Christian III faaet følgebrev til Helne kirke og været blandt de skaanske adelsmænd, overfor hvem kong Christian forpligtede sig til at stadfæste de skaanske indbyggers privilegier og friheder⁴. At han tillige nød tillid hos kong Christian og hans raadgivere fremgaar af, at han samtidig med, at han blev udset til at deltage i beslaglæggelsen af det skaanske bispegods, forlenedes med Bosjø kloster. Melchior Rantzau er anført som relator for følgebrevet⁵. Antagelig kan man ogsaa deraf slutte, at han er blevet sendt over fra København sammen med Busso von Veltheim og Wobitzer. Af

¹) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 554.

²) 100 gld. aarligt (Medd. fra Rentekammerarch. 1871, 49) 1542 fik han yderligere udbetalt 1500 gld., som kongen skyldte ham (ibidem, 46). Der er her tale om gyldenmønt = 1 ½ fl lybsk. Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 260, 282.

³) Danske Mag. 3. R. VI, 30.

⁴) Danske Mag. 3. R. V, 34, 91 f. og 142. For Lauge Brahe se Dansk Biogr. Leks. III (1934), 572 f.

⁵) 27. august 1536 fik han yderligere følgebrev til et mindre skaansk len: Fultofte og Heglinge (Danske Kancellireg. 1535—50, 19 f.; Danmarks Adels Aarbog XXXIV (1917), 575.

disse to sidstnævnte forsvandt ritmester Busso von Veltheim, den eneste af de højere officerer¹, der deltog i aktionerne ude i landet, efter beslaglæggelsen af det skaanske bispegods — han er maaske blevet sendt med til Skaane for at give ham andet at tænke paa end den ubetalte sold — meget hurtigt fra den danske skueplads. Allerede i september holdtes der endelig afregning med ham. Med den restudbetaling, han samtidig fik, havde han i alt faaet udbetalt ca. 67 800 gylden. Han og hans ryttere havde dog endnu et beløb paa ca. 36 000 gylden til gode, som han fik en forskrivning paa². Men fra september 1536 traadte han ud af aktiv dansk tjeneste, selv om han i de følgende aar modtog aarspenge af den danske stat³. Ganske anderledes end ritmester Busso von Veltheims forhold var Pomeraneren Wladislaw Wobitzers. Han havde ingen militær charge, men var en lærd mand. Han var ved Grevefejdens begyndelse traadt i hertug Christians tjeneste og havde i denne vanskelige tid blandt andet været beskæftiget med troppehvervning i Nordtyskland — et hverv som den tyske kansler Wolfgang von Utenhof ogsaa havde paataget sig⁴ — men der blev ogsaa snart gjort brug af den lærde mand til diplomatiske sendelser, saaledes i foraaet 1536 til baade Sachsen og Hessen, og det kan næppe betvivles, at det var hans diplomatiske duelighed, der skaffede ham fast ansættelse i dansk tjeneste. Wobitzer sattes vel ikke til at bestyre noget af det skaanske bispegods — han var allerede i slutningen af august vendt tilbage fra Skaane⁵ — men bestyrede

¹) Han er blandt de højere officerer, der nævnes i overenskomsten om Københavns overgivelse 29. juli 1536 (C. Paludan-Müller: *Grevens Feide II* (1854), 453). ²) Danske Mag. 4 R. III (1871), 79 n. 2; jfr. RA. Omslagsregnsk. o. Omslagsreg. m. m. fra Chr. III.s tid. *Heinr. Schultes Omslagsregnsk.* 1539, S. 32. ³) Medd. fra Rentekammerarch. 1871, 49. ⁴) Danske Mag. 4. R. III, 103 f., 109; jfr. Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 214. ⁵) 26. august anføres han som forlover for kong Christian i en overenskomst med en af anførerne for ryttere (Danske Mag. 4. R. III, 321). Senere var han dog paa ny i Skaane for at hjælpe med at mønstre de derliggende knægte (Danske Mag. 3. R. VI, 47).

fra december 1536 det sjællandske bispegods Dragsholm¹. Besættelsen af Dragsholm slot blev foretaget af den danske adelsmand Arvid Ulfstand sammen med den tyske rytter-officer Brun Bock². Denne sidste, der tjente under Busso von Veltheim, fratraadte ligesom sin overordnede i løbet af september maaned aktiv dansk tjeneste; men oppebar dog gennem en længere aarrække »dienstgelt« af den danske stat³. Det blev Arvid Ulfstand — der i øvrigt under Grevefejden havde været skibshøvedsmand paa et af skibene i Peder Skrams flaade — der i den nærmest følgende tid kom til at bestyre Dragsholm, og da dette, som nævnt i december 1536 forlenedes til Wobitzer, fik han rigelig erstatning i det store Vordingborg len⁴. Paa Dragsholm synes Arvid Ulfstand først at have haft Ove Bille i sin varetægt⁵, og skal man tro Huitfeldt, senere biskop Knud Gyldenstjerne, som han antagelig har ført med sig til Vordingborg slot⁶.

Fængslingen af den fynske biskop Knud Gyldenstjerne og beslaglæggelsen af det fynske bispegods blev lagt i hænderne paa de to øverster Mouritz Rantzau og Johan Stacken — der fik 50 mand med sig til Fyn — samt lensmændene paa de to fynske hovedlen, lensmanden paa Nyborg slot: Christoffer Huitfeldt og lensmanden paa Næsbyhoved: Claus Daa⁷. Efter Huitfeldts skildring overgav biskop Knud Gyldenstjerne sig uden indvending til Claus Daa og den ene øverste, da de foreviste ham kongens brev⁸. Formodentlig har beslaglæggelsen af bispegodset da heller ikke forvoldt vanskeligheder af nogen art. Bestyrelsen af dette blev foreløbigt lagt i hænderne paa de to nævnte

¹) Erslev: Len og Lensmænd, 86; se i øvrigt Dansk Biogr. Leks. XIX (1905), 126 f. Danske Mag. 4. R. III, 84 n. 4.

²) Danske Mag. 3. R. VI, 28, 30.

³) Danske Mag. 4. R. III, 204 n. 1; jfr. ovfr. S. 16 n. 2.

⁴) Dansk Biogr. Leks. XVIII (1904), 49; Danske Mag. 3. R. VI, 111.

⁵) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 452.

⁶) Ibidem, 461 og 494.

⁷) Danske Mag. 3. R. VI, 29.

⁸) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 461.

lensmænd, som jo sikkert ogsaa har nydt ubetinget tillid hos kong Christian og hans ledende mænd, siden de efter Fyns erobring var blevet betroede øens to hovedslotte¹. — Hvad angaar Mouritz Rantzau og Johan Stacken, var her ikke tale om udenlandske krigsøverst. Mouritz Rantzau var Holstener og havde gennem en aarrække været tysk hofsinde, som han ogsaa forsat var i de nærmestfølgende aar. I 1540 forlenedes han med det danske len Tryggevælde (med Faxe herred)². Den anden øverst, der deltog i aktionen paa Fyn, Johan Stacken (Stage) var en slesvigsk adelsmand, der i 1530 havde været knyttet til Frederik I.s hof. Han fik i 1537 den tidligere bispegaard Brejning (Bølling herred) i pant for et par tusind mark, der var hans efterstaaende sold fra Grevefejden³.

Fængslingen af Børglum- og Viborgbisperne, Stygge Krumpen og Jørgen Friis og beslaglæggelsen af de to stifters gods overdroges Erik Banner og lensmanden paa Lundenæs, Peder Ebbesen Galt sammen med den holstenske adelsmand Sivert Swin⁴. Om Sivert Swin vides meget lidt. Nemlig at han i 1530 var i hoftjeneste hos Frederik I, og at han i 1538 fik den tidligere bispegaard Segelstrup i Vendelbo stift i pant for 1400 $\text{\textgtr}$ lybsk (antagelig tilbagestaaende sold fra Grevefejden)⁵. Om Erik Banner og Peder Ebbesen Galt og deres forhold til Christian III er vor viden derimod meget omfattende. I rigsråd Erik Banner havde Christian III næst Mogens Gjõe sin mest trofaste tilhænger

¹) Dansk Biogr. Leks. X (1936), 652; Danmarks Adels Aarvog VII (1890), 174. Der er endnu bevaret to jordebøger fra henholdsvis Nyborg og Næsbyhoved len, der viser, hvorledes bispegodset administrativt lagdes sammen med krongodset indenfor de to lens herredsomraader (RA. Lensregnskaber og jordebøger fra Falster og Fyn).

²) Danske Mag. 4. R. III, 272 n. 2.

³) Danske Mag. 4. R. III, 44 n. 1; Medd. fra Rentekammerarch. 1871, 32; Erslev: Len og Lensmænd, 138.

⁴) Danske Mag. 3. R. VI, 29.

⁵) Medd. fra Rentekammerarch. 1871, 29; Erslev: Len og Lensmænd, 52.

indenfor den danske adel. Han havde ligesom Mogens Gjøe gjort sit yderste for at faa hertug Christian indsat til dansk konge og stærkt luthersksindet, som han var, synes hans holdning overfor bispepartiet snarere at have været stejlere end Mogens Gjøes. Det kan da ikke undre, at han straks efter Grevefejdens udbrud blev en af hertug Christians mest betroede mænd. Efter erobringen af Aalborg indsattes han som lensmand paa Aalborghus og indtog, efter at krigens tyngdepunkt var blevet forlagt til Østdanmark, en ledende stilling i Jylland (han synes at have haft overbefalingen over de her stationerede landsknægte¹. Peder Ebbesen Galt, der i forvejen var knyttet til Mogens Gjøe og Erik Banner ved slægtskabsforbindelser, havde efter Frederik I.s død ganske sluttet sig til disse, og han kom da ogsaa hurtigt til at høre til Christian III.s betroede mænd i Jylland. Det blev saaledes overdraget ham sammen med Axel Juul at optinge halsløsning af bønderne i de oprørske jyske herreder. Efter beslaglæggelsen af bispegodset blev bestyrelsen af Aarhusgaard og Aakær, der oprettedes af Aarhus bispestols tidligere gods og len, betroet ham².

Forhandlingerne om beslaglæggelsen af Aarhusbispens gods havde Johan Rantzau faaet overdraget (sikkert ogsaa

¹) Se min artikel i Dansk Biogr. Leks. II (1933), 132—34; Danske Mag. 3. R. V, 306.

²) Derimod kom Viborgbispens gods foreløbig under bestyrelse af en Holstener Henrich Rantzau, en broder til Melchior Rantzau (foged Heinrich Blome). Naar dette skete, skyldtes det ikke mindst, at den holstenske adel ønskede en rimelig sikkerhed for alle de store summer, de havde lagt ud under Grevefejden. At Johan Rantzau som lensmand paa Riberhus fik bestyrelsen af Ribe stiftsgods overdraget var kun en selvfølge. Saaledes kom halvdelen af det jyske bispegods foreløbig under holstensk bestyrelse, halvdelen under dansk; idet Erik Banner jo sad som lensmand paa Aalborghus, hvor han dog snart afløstes af Axel Juul, der vistnok først en tid har fungeret for ham som en foged her. Se i øvrigt mine artikler om Peder Ebbesen Galt, Axel Juul og Johan Rantzau i Dansk Biogr. Leks. VII (1935), 589; XII (1937), 157—59; XIX (1940), 152; jfr. Erslev: Len og Lensmænd, 41, 45, 50, 56 og Danske Mag. 3. R. V, 278.

beslaglæggelsen af Ribe stifts gods, eftersom han efter Jyllands erobring var blevet indsat som lensmand paa Riberhus). Dette fremgaar af et brev fra bisp Ove Billes foged paa Silkeborg til sin herre. Det fremgaar ligeledes heraf, at Johan Rantzau øjensynlig straks efter sin ankomst til Jylland har begivet sig til Viborg¹, hvor han efter Huitfeldt har deltaget i fængslingen af Viborgbispen², ligesom Erik Banner gav Johan Rantzau sin støtte i forhandlingerne med bisp Ove Billes foged³.

Jeg har, da jeg forfattede min afhandling om kansler Johan Friis' første aar, ikke haft kendskab til dette brev og er derved kommet til at stille hensigten med Johan Rantzaus Jyllandsrejse — og de oplysninger, Johan Pein giver herom — i et forkert lys. Men naar arkivar Hassø med udgangspunkt heri vil reducere de af mig fremsatte bemærkninger om de Danskes deltagelse i fængslingen af bisperne og beslaglæggelsen af bispegodset in absurdum, maa jeg tillade mig at protestere. Efter arkivar Hassøs opfattelse kan der ingen tvivl være om, hvor tyngdepunktet har været i samarbejdet mellem »danske adelsmænd og tyske lejetropper med deres førere⁴«. Han gaar saa vidt, at han i en fodnote spørger mig om, hvilken andel efter min mening »en lokal borgmester har i de rekvisitioner, han ifølge sit embede er med til at formidle for en fjendtlig hær⁵«? Jeg skal overlade til læseren selv at dømme om, hvor slaaende denne sammenligning virker i lyset af de oplysninger, jeg ovenfor har givet om de danske adelsmænd, der deltog i aktionen mod bisperne ude i landet. Jeg skal indrømme, at Hassøs opfattelse er i nærmere overensstemmelse med den af Heise i hans afhandling om Utenhof skabte tradition, men efter min overbevisning har Heise paa

¹) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 490 f.

²) Se ndfr. S. 20; jfr. Kirkehist. Saml. 6. R. III, 463.

³) Ibidem, 490 f.

⁴) Ibidem, 496.

⁵) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 497 n. 1.

mange punkter ikke ret i sin opfattelse. Og under alle omstændigheder er han ikke nær saa outreret i sin opfattelse som arkivar Hassø¹. I sin artikel om Johan Rantzau i *Dansk Biografisk Leksikon* skriver Heise vel, at det blev »overdraget Johan Rantzau at sørge for de 3 fraværende jyske biskoppers fængsling«, men fortsætter dog: »Det var i den anledning, at han, ledsaget af nogle faa landsknægte og en stor skare borgere fra Viborg, i forening med Erik Banner drog ud til Hald slot og fængslede biskop Jørgen Friis« etc.². Det vil heraf fremgaa, at Heises syn paa Johan Rantzaus og Erik Banners indbyrdes forhold er et noget andet end arkivar Hassøs.

Arkivar Hassø gaar til det ekstreme, naar han videre skriver, at man roligt kan lade min »paastand« om Johan Rantzaus hverv ligge. Selv om jeg, som omtalt, i min afhandling om kansler Johan Friis' første aar har overset Johan Rantzaus andel i aktionen mod bisperne i Jylland, saa kan dog notaterne i tegnesebogen om et aabent brev til alle Jyllands indbyggere om, at kongen havde befalet hr. Johan Rantzau, hr. Ove Lunge, Erik Banner, Peder Ebbesen Galt og Axel Juul at omdrage i Jylland og indkræve sølvskatten etc. til betaling af kongens krigsfolk til

¹) Heise skriver: »Det var . . . for en del Tyskere, hvem det blev overdraget at fængsle biskopperne og indtage deres slotte og som foreløbig fik disse i deres hænder«. I en vedføjet note giver han derefter en forklaring over tyske lensmænd i Danmark, der omfatter ogsaa de, der deltog i aktionen mod bisperne. Jfr. mine ovenfor side 17 f. givne oplysninger herom, som dog ikke er ganske identiske med hvad Heise anfører. Jeg nævner f. eks. ikke Brun Bock som lensmand paa Dragsholm, skønt han sammen med Arvid Ulfstand fik følgebrev hertil (se Danske Mag. 3. R. VI, 30), fordi han øjensynlig allerede i september — da han hørte til Busso v. Veltheims rytterafdeling — har forladt Danmark (Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 242 f.; jfr. ovfr. S. 17).

²) Dansk Biogr. Leks. XIII (1899) 455 f.; jfr. min senere artikel i Dansk Biogr. Leks. XIX (1940), 152, hvor jeg i nogen grad følger Heise. Jeg skal samtidig gøre opmærksom paa en sproglig ukorrekthed heri. Nemlig naar jeg taler om mødet »natten mellem 11. og 12. august«. Om min ændrede opfattelse af dette møde se ovfr. S. 10.

fods og til hest¹, ikke reduceres til min »paastand«. Men vi har heri atter et vidnesbyrd om samarbejdet mellem fremtrædende Holstenere og de danske adelsmænd, der stedse havde arbejdet for kong Christians sag. Til disse hørte ogsaa Ove Lunge og Axel Juul. Denne sidste, der var begyndt sin løbebane i danske kancelli, arbejdede sig i løbet af Grevefejden frem til en vigtig lensmandsstilling, idet han som nævnt blev Erik Banners afløser som lensmand paa Aalborghus (med stiftet)². Ogsaa hr. Ove Lunge havde tjent Christian III med troskab og var blevet betroet mange hverv under Grevefejden. Han havde sidst sammen med Johan Friis været krigskommissær i lejren for København i vinteren 1535—36. Han var endnu i København 12. august og var blandt de fem rigsraader, af hvem der ikke afkrævedes særligt forpligtelsesbrev³. Det er derfor sandsynligt, at han er rejst til Jylland sammen med Johan Rantzau, og det er jo ikke udelukket, at han ligesom Johan Rantzau har haft andre hverv end opkrævningen af sølvskatten.

At det fandtes nødvendigt at nedsætte en flyvende kommission af en saadan sammensætning, er i sig selv tilstrækkeligt vidnesbyrd om, hvor magtpaaliggende det var, at faa sølvet hurtigst muligt inddrevet. Beslaglæggelsen af bispegodset kunde vel virke som en sikkerhed frem i tiden, men ikke, saaledes som jeg allerede tidligere har skrevet, dække det øjeblikkelige behov for rede penge til foreløbige udbetalinger til landsknægthæren, der nu for en stor del skulde aftakkes. Sandsynligvis har en af grundene til, at kongen og med ham Melchior Rantzau i begyndelsen af september rejste til hertugdømmerne, været ogsaa hernede at skaffe yderligere midler til landsknægtenes betaling. I hvert fald var det i slutningen af september i hertugdøm-

¹) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 497; Danske Mag. 3. R. VI, 30.

²) Se ovfr. S. 19 n. 2; jfr. min artikel i Dansk Biogr. Leks. XII (1937), 157 f.

³) Se min artikel i Dansk Biogr. Leks. XIV (1938), 595; Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 240.

merne at den endelige afregning fandt sted med to af hovedanførerne Christoffer v. Veltheim og Busso v. Veltheim¹. Kongen blev dem dog stadigt store beløb skyldige, og det blev som bekendt senere nødvendigt at give Christoffer v. Veltheim det holstenske len Trittaw i pant².

Arkivar Hassø forklarer kongens rejse til hertugdømmerne som alene begrundet i udenrigspolitiske forhold. Jeg er for saa vidt enig med ham, som jeg ogsaa heri ser en af grundene til kongens rejse til hertugdømmerne. Og jeg kan videre meget vel forstaa ham, naar han skriver at »det er noget ejendommeligt, at Kristian III paa et tidspunkt, hvor han maatte være optaget af forberedelser til herredagen, forlader hovedstaden og drager til hertugdømmerne«³. Ja det maa i sandhed for arkivar Hassø se ejendommeligt ud, naar man tager i betragtning den rolle, Hassø tildeler Johan Friis i denne tid; thi paa ham var det, saa vidt de mig bekendte kilder taler, at hovedansvaret for opretholdelsen af ro og orden i det nyligt indtagne København og i de østlige landsdele hvilede under kongens ophold i hertugdømmerne. Den tillid, kongen derved lagde for dagen overfor kansler Johan Friis, passer daarligt ind i de snævre rammer, arkivar Hassø søger at trække for hans magt og indflydelse.

Med hensyn til affattelsen af propositionen søger arkivar Hassø at give en ny forklaring. Han skriver, at man kunde vel — »uden at gaa sandsynligheden for nær — tænke sig, at denne proposition er blevet til under kongens ophold i hertugdømmerne, i hans tyske kancelli, med Utenhofs bistand, og derefter oversat til Dansk«⁴. Imidlertid har arkivar Hassø selv gjort opmærksom paa en indførsel i tegnelsen bogen stammende fra tiden umiddelbart før kongens afrejse til hertugdømmerne, der gaar ud paa, at der

¹) Danske Mag. 4. R. III, 334—38.

²) Ibidem, 79 og 86.

³) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 520.

⁴) Ibidem, 521.

skulde sendes brev til alle landsting, »huorfor K : Mt : haffwer ladhet hegte the bisper her i riighet«¹. Dette synes jo for mine øjne langt snarere at tyde paa, at propositionen eller klageskriftet i alt væsentligt har foreligget færdigt udarbejdet inden kongens afrejse til hertugdømmerne. Arkivar Hassø skriver, at denne indførsel i tegnelsebogen hidtil synes at være blevet overset. Dette er for saa vidt rigtigt, som jeg ikke har omtalt den i min afhandling om kansler Johan Friis' første aar. Jeg havde dog bemærket den. Naar jeg ikke fandt det fornødent at omtale den, skyldtes det, at den andel, som kansler Johan Friis kan have haft i propositionens eller klageskriftets affattelse, dog vel maa blive den samme, selv om dette skrift i alt væsentligt var udarbejdet inden kongens afrejse til hertugdømmerne. At der blev givet ordre til at udsende brev til alle landsting om aarsagerne til bispernes fængsling peger jo ikke i retning af en oprindelig affattelse paa Tysk under kongens ophold i hertugdømmerne.

Naar arkivar Hassø skriver, at den kendsgærning, »at akterne vedrørende bispernes fængsling (d. v. s. anklagepunkterne mod bisperne og rigsraadernes forpligtelsesbrev af 12. august 1536 m. v.) og det senere omtalte valg-brev vedrørende tronfølgervalget i samtiden har været optaget paa tyske kancellis paa tysk affattede arkivregistraturer«, peger »ganske afgjort henimod, at disse sager har hørt under tyske kancellis ressort, følgelig ogsaa ved udformningen og udstedelsen«², saa kan der være adskilligt at bemærke hertil. For det første fremgaar det af Johan Peins af Hassø selv udførligt citerede brev af 12. august, at denne paa dette tidspunkt kun kendte rigsraadernes forpligtelsesbrev i dansk ordlyd, idet han skriver: »Nun het e. f. g. ich disen artikel gerne clarlich wie er gestelt zugeschryben; ich habe aber des in diser hastigen

¹) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 506.

²) Ibidem, 521.

eil nicht konnen vsz denischen ins teutchschen bekommen¹. Dernæst er der spørgsmaalet om det er dækkende at kalde den nævnte registratur »tyske kancellis«. Arkivar Hassø citerer ogsaa en senere registratur fra 1548, hvori samme akter vedrørende bispernes fængsling er optagne. Dens overskrift viser, som Hassø ogsaa rigtigt anfører, at det er en registratur over arkivalier opbevarede i hvælvingen paa København². Derimod synes Hassø ikke at være vidende om — skønt han selv hører til faget — at den omtales af rigsarkivar A. D. Jørgensen i hans *Udsigt over de danske rigsarkivers historie*. A. D. Jørgensen skriver: »De ældste fortegnelser paa hvælvingens indhold er affattede af tyske sekretærer; 1548 har den højt betroede Antonius Hanisch i forening med den tyske raad (»kansler») Andreas Barby gennemset de udenlandske sager og optaget et »register og reformeret klar fortegnelse« over alle »handlinger« (händel) som findes i hvælvingen paa København«. Allerede 1544 blev der optaget fortegnelse, ogsaa af en tysk sekretær, over breve vedrørende hertugdømmet Slesvig og Fehmern, der fandtes i en kiste i hvælvingen³. A. D. Jørgensen omtaler derimod ikke fortegnelsen fra 1541, som maaske er undgaaet hans opmærksomhed. Der staar ganske vist heller intet i overskriften om, hvor de i listen registrerede arkivalier opbevaredes, men da adskillige genfindes i listen fra 1548⁴, kan der næppe være megen tvivl om, at det ogsaa i listen fra 1541 drejer sig om arkivalier, der opbevaredes i hvælvingen paa København slot. Det kan ligeledes nævnes, at punkt 24 i listen fra 1541: »alle die brieff vnd siegell, recessse vnnd anders uber das fürstenthumb Slesewig gehorende«, antagelig dækker de i listen fra 1544 nævnte arkivalier. Og uanset arkivaliernes

1) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 469 n. 2.

2) Ibidem, 507 f.

3) A. D. Jørgensen: *Udsigt over de danske rigsarkivers historie* (1884), 22 f.

4) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 507 f.

opbevaringssted kan benævnelsen tyske kancellis registratur ikke være dækkende eftersom nummer 15 i listen er »Dennische register«¹.

Ifølge overskriften blev listen overrakt kongen personlig i Odense i november 1541. Da nu akter vedrørende Joachim Rønnow heri synes at være særligt omhyggeligt registre-rede, er det næppe usandsynligt, at en af aarsagerne til dens optagelse har været at faa en oversigt over netop disse akter, idet der paa denne tid fra forskellig side udfoldedes bestræbelser for at faa den tidligere bisp sat paa fri fod². De har næppe fundet støtte hos kansler Johan Friis³.

Angaaende kansler Johan Friis' forhold til skriftet mod bisperne eller propositionen er det et hidtil uomtalt punkt af nogen vægt. I hvert fald saa vidt angaar det afsnit, som indeholder anklagen mod Roskildebispen. Beskyldningerne mod Joachim Rønnow er, som professor J. Oskar Andersen har bemærket, de udførligste og voldsomste i klageskriftet⁴. De indeholder enkeltheder, som synes mig at maatte stamme fra krigskommissærerne i lejren for København, af hvilke kansler Johan Friis var en. Det drejer sig i særdeleshed om den heri berettede episode om Joachim Rønnows optræden overfor Peder Svave, der af disse var blevet sendt i et ærinde til Rønnow. Ved denne lejlighed skulde Rønnow have bestridt deres bemyndigelse og pukket paa sin egen autoritet. Endvidere er fremhævelsen af Joachim Rønnows misbrug af sin stilling som »øverste Rigens kansler« bemærkelsesværdig⁵. Kongens kansler kom jo i den haandfæstning, der snart efter udstedtes, til at indtage Roskildebispens tidligere plads.

Arkivar Hassø vil mene, at fordi koncept eller kopi af haandfæstning, reces etc. ikke findes indført i tegnelse-

¹) Rørdam: Mon. Hist. Dan. 1. R. I, 241—44.

²) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 567.

³) Ibidem, 566.

⁴) Dansk Biogr. Leks. XX (1941), 422.

⁵) Rørdam: Mon. Hist. Dan. 1. R. I, 168—71, 177—79.

bogen, har kansler Johan Friis intet haft dermed at gøre¹. Hvem man saa tænker sig har forfattet disse akter, er det dog naturligst at tænke sig dem konciperet paa løse ark. Og selv om man stiller sig paa det standpunkt, at kansler Johan Friis intet har haft med haandfæstningens affattelse at gøre, saa kan man i hvert fald ikke komme uden om, at han personlig vandt overordentlig meget ved den, saa at det, hvis man vil se bort fra hans egen person, maa siges at have været en ham højst bevaagen person, der har læmpet bestemmelsen om kanslerens fremtidige stilling ind².

Arkivar Hassø skriver efter at have skildret de forhold, under hvilke oktoberherredagen traadte sammen, at »under disse omstændigheder har der næppe været meget af den slags diskussion, der kan betegnes som forhandling. Snarere maa man formode, at alt taget i betragtning, har dette stændermøde været sammenkaldt for at faa nyordningen forelagt som en meddelelse fra regeringen til enstemmig vedtagelse; en moderne historiker behøver ikke megen indfølgelsevne for at kunne leve sig ind i de forhold, hvorunder Danmarks nyordning blev til«³. Jeg kan kun beklage, at jeg mangler indfølgelsevne og -vilje. Johan Pein, hvis indberetning om begivenhederne i august maaned 1536 arkivar Hassø lægger megen vægt paa, var sammen med en anden af hertug Albrechts hovedsmænd, Jørgen Klingenbeck, til stede i København under oktoberherredagen. Der kendes vel ingen indberetning herom fra dem, men af en instruktion til et sendebud, som hertug Albrecht senere sendte til Danmark, ses det, at disse havde aflagt beretning til ham om *forhandlingerne* paa denne, idet hertug Albrecht heri anker over, at kong Christian paa rigsstændernes (reichsstenden) »ansuchung vnd anhalten« var gaaet ind

¹) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 521.

²) Scandia VI, 246 f.; jfr. min afhandling Rigsraadet og Statsfinanserne (Hist. Tidsskr. 10. R. VI (1942), 4 f.).

³) Kirkehist. Saml. 6. R. III, 522 f.

paa, at Norge herefter skulde ophøre at være et arverige m. v.¹.

Professor Knud Fabricius har i et nyligt holdt foredrag ytret, at nationalfølelse er en moderne foreteelse, som man skal være varsom med at overføre paa fortidens forhold. Da Heise i 1870erne skrev sin afhandling om Utenhof, havde han et andet syn. Han har i arkivar Hassø fundet en lærvillig adept, der gaar langt videre end sin læremester med sine præcist udformede meninger om modsætningsforholdet mellem Dansk og Tysk i Grevefejdens tid. Han overser derved ganske, at der i Reformationens tidsalder var andre modsætningsforhold, der gik dybere. Meningsforskell i trosspørgsmaal var efter Luthers fremtræden blevet et splittelsens tegn i Tyskland, der føjede sig til politisk splittelse. Ogsaa i Danmark gik splittelsen dybt. I religionssagen paa tværs af alle stænder. I politik mellem stænder og samtidigt med skel indenfor landets øverste stand. Mellem reaktionære, hvis glorie var Danmarks misstyre i decenniet 1523—33, og de fremskridtsvenlige. Disse skel kunde Grevefejden ikke udslette, selv om herunder andre modsætningsforhold kom til at spille en stor rolle. Saaledes det latente modsætningsforhold mellem Danmark — Holsten og Lybæk, der under Grevefejden brugte Christian II som en marionet til at lokke danske borgere, hvis mest fremtrædende medlem for øvrigt var af tysk ekstraktion. Lad være, at der efter at sejren var vundet i Grevefejden kunde være spørgsmaal, paa hvilke Christian III og hans trofaste danske tilhængere saa forskelligt, i spørgsmaalet om religionsforandringen og bispevældets afskaffelse kan det ikke have været. Og lad være, at der kan have været meningsforskelligheder mellem Mogens Gjøre, Erik Banner og Johan Friis og de fremtrædende Holstenere, saa var der dog meget, der bandt dem sammen.

¹) Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 260 f.